

Eesti vana kirjakeele *üxigka*

PAUL ALVRE (Tartu)

Eesti *gi-*, *ki-*liite variantide väljaselgitamisele murdeis ja vanas kirjakeeles on seni pööratud vähe tähelepanu. Keelemeeste huvi on piirdunud põhiliselt selle liite õigekeelsusprobleemidega (näiteks Aavik 1936: 62—). Häälikuloolistes ülevaadetes on peetud silmas ka *gi-*, *ki-*liite lõppkonsonanti: **-kik*, **-kin* (vrd. Võru murdes *medägi*?; Kask 1972: 89). Liite alguskonsonandi spirandilisustki on oletatud, kuid selle olemasolu kohta eesti keeles pole suudetud leida tõendeid (Kettunen 1962: 57). Probleem võimalikust **ka-*, **kä-* või **γα-*, **γä-*elemendiga sufiksist (vrd. sm. *ei kukaan* < **kukahän* 'ei keegi', *ei mitään* < **mitäγähän* 'ei midagi') pole aga üldse üles kerkinud.

Nende ridade autor on ühes oma varasemas kirjutises (1983) juhtinud siiski tähelepanu eesti *gi-*moodustiste nõrgaastmelisele tüübile (**-γin*, **-γik*), tuues seejuures võrdlusi ka lähedasest vadjä keelest (e murd. *kenni-gi* 'keegi' — vđj *čenni-d*). Sama päritoluga on ilmselt kirjakeele *ühti*, *ühti-gi* ja vanades tekstides kohatav *midigi* 'mingi'. Spirandilisest esinemusest on säilinud jälgi ka saarte murde *id-*lõpulistest muudetes, näit. *midaid* 'midagi' Pha, *ega sellest pole midaid* Krj. Kuluvormides on *i-*aines kaduma läinud, nii et *gi-*liidet esindab vaid *-d*, näit. *olev sä medäid kettänd?* Käi. Nagu osutab vana kirjakeele (H. Stahlil 1687: 77 *kekit*, *keddakit*, *üchtekit*), on dentaaliga lõppevatel vormidel sügavad juured. Mõnin-

gal määral viljeleb neid ka vadjä keel (*mitäid* 'midagi', *kuhheid* 'kuhugi' jt.; Alvre 1982: 263—). Dentaalaines on metanalüütilise päritoluga, lähtudes partitiivi käändelõpust **-ta*, **-tä*.

17. sajandi algusest pärinevate Georg Mülleri jutlusetekstide lugemisel on siin-kirjutale silma torganud vorm *üxigka* 'ükski' lauses *Ninck meye eb piddame hend se Kurrati ninck keicke tæma Selschöppy eddes mitte kartma, eb ks üxikit iuxse karw nente æffwarduße prast mitte holima, Erranes üxigka Inimene piddab oma Amety siddes keuwma, ...* (NEP, lk. 199—200). Tegelikult on selles lauses kaks *ükski*-vormi, esimene tavapärasel kujul *üxikit*, teine aga *gka*-lõpulisena, mis viitab varasema eitavaske konteksti kuuluva tüübi **üksikä-* (vrd. sm. *yksikään* 'ei ükski') rudimentaarsele säilimisele. Lootes leida lisamaterjali, vaatas nende ridade autor läbi TRÜ eesti keele kateedris paikneva vana kirjakeele kartoteegi, kuid registreeringute hulgas puudub seal isegi siin vaatluse all olev vorm G. Müllerilt. Seega on *üxigka* seni ainuke kindel teada olev *gi-*, *ki-*sufiksi *ga-*line variant (*ge-*lõpust allpool eraldi). Ilmselt oli selle tarvitamine juba 17. sajandi algul väga harv. Hilisemad kirjamehed pole teda arvatavasti enam tundnudki. Teda ei tunta ka üheski tänapäeva murdes. Wiedemanni grammatikas (1875: 431) leiduvad *ka-*lõpuliselid pronoomenivormid, nagu genit. *kinka* 'kelle' ja *minka* 'mille', on moodustatud külle pealtnäha samasuguse *ka-*elemendiga, millel ometi *gi-*, *ki-*liite funktsiooniga pole midagi ühist.

Milline on *üxigka*-vormi arvatav lähtekuju, jääb osalt lahtiseks. Kõrvutatav soome *yksikään* lubab mõistagi tugineda rekonstruktsioonile **üksikään*, kuid see pole ainus võimalus. Ka eesti eitussõna *mitte* eelkäijaks võib pidada soome vormi *mitään*, murd. *mittä* (n) < **mitäγähän* 'midagi'. Soome edelamurdeis tuleb see *mittä*-kujul juba üsna lähedale eesti keelele. Rõhuta silbi järel on soome *-kaan*, *-kään* teatavasti üldistus (pro **γahan*, **-γähän*), kuid eesti *üxigka*-vormile on see lõpp siiski kõige ligem.

Kui peame silmas asjaolu, et vokaalharmonia kaoga pole kõikjal tulnud ä

Havaintoja

asemele *a*, vaid seoses *ä* redutseerumisega ka *e*, siis **kaan*, **kään*-sufiksi *ge*-lise vaste leiame veel J. Hornungi grammatikast (1693: 66, 107) *üksige*; selle kõrval ka *üksigi*. J. Hornungil leidub *ä > e* ka teises arhailises vormis: *üksne* 'entzeln' (lk. 100), mida on oluline silmas pidades keelendi *üksinda* kujunemiskäigu jälgimisel.

Vanadel kirjameestel kohatavad *üxigka* ja *üksige* erinevad veel selleski osas tänapäeva *ükski*-kujust, et neis puudub sisekadu, kuigi ka sisekaolist *üxkit* (Göseken 1660: 461) juba tunti. G. Mülleril esineb vaheldumisi nii *üxikit* kui *üxkit* (NEP, lk. 15, 89, 214, 219 jm.). Tähelepanu äratav ka käändelõpu vokaali (*ä > e*) säilimine *kit*-liite ees, näit. *üchestekit*, *üchtekit* (NEP, lk. 210, 234). Viimane on sisekaolise *ühtki* kõrval jäänud püsima tänapäevani.

Lõpuks heidame veel pilgu *ükski*-sõna kirjakeelest erinevale murdeesinemusele. Põhja-Eestis leidub *gid*-lõppu, näit. partit. *ühtecid* Jäm; *ühtecid* Käi, *ühtekit* Vai. Sisekao puudumist osutavad *üksigi* Kuu, *üülsici* Krk, *üülsici* Hel, Ran, *üüšigi* Lei. Lõunaees-ti partitiivis *ühteci* Ran ilmneb samasugune *ä > e* reduktsioon kui kirjakeeles (*ühtegi*). Kagu-Eestis esindab *gi*-liidest eitavas kontekstis *-cina: ess_ole ühtecina* 'polnud ühtki' Nõo, elat. *ühtestecina* Ran (sisekadu puudub), nomin. *ühtecina* Urv, *üüškina* Har. *gi*-liite jäämist käänamisel sõna keskele näitavad *ühtcišse* Käi, *ühteciltel* Khk. Omapärased kuluvormid on *üsta* '= ühte kohta', *ühtes* '= ühes kohas' Khn.

Vana kirjakeele ja murdenäidete varal on õnnestunud tõestada, et *gi*-, *ki*-liite variante on varem olnud eesti keeles rohkem. Eriti oluline on tõdemus, et **ki*-, **gi*-elementi kõrval on olnud kasutusel ka **-ka*-, **-kä*- ning **-γα*-, **-γä*-.

ALLIKAD

- AAVIK, JOHANNES 1936: Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu.
- ALVRE, PAUL 1982: Das wotische Suffix *-či* und seine Variante. — SFU XVIII: 4. — 1983: Murdesõnad *kennigi* ja *kunnigi*. — Sõnasõel 6. Tartu.
- GÖSEKEN, H. 1660: Manuductio ad Linguam Oesthonicam. Reval.
- HORNUNG, J. 1693: Grammatica Esthonica. Riga.
- KASK, A. 1972: Eesti keele ajalooline grammatika I. Häälikulugu. Teine trükk. Tartu.
- KETTUNEN, LAURI 1962: Eestin kielen äännehistoria. Kolmas painos. Helsinki.
- NEP = Neununddreissig Estnische Predigten von Georg Müller aus den Jahren 1600—1606. Verh. GEG XV. Dorpat 1891.
- STAHL, H. 1637: Anführung zu der Estnischen Sprach. Revall.
- WIEDEMANN, F. J. 1875: Grammatik der Ehstnischen Sprache. St.-Petersbourg.